

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора історичних наук, професора Тараса Ярослава Миколайовича

на дисертацію Федорчук Олени Степанівни

«Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Представлене до захисту дослідження Федорчук О.С. характеризує новий контекст щодо переосмислення народного мистецтва, має на меті долучити його до системи цінностей, переконань, кодів, які відзначають мистецьку традицію з позиції національної та територіальної етнічності. Воно є актуальним з позиції пасіонарної теорії етногенезу, бо в орбіті етнічної традиції формуються базові для суспільства етнічна, національна й соціальна ідентичності. Етнічна традиція є своєрідним унікальним диференціальним маркером для самоідентифікації етносу. Її вивчення обумовлюється ще й тим, що накопичені етнічною традицією культурні канони, світоглядні установки, набір уявлень, звичаїв, навиків практичної діяльності, які передаються від покоління до покоління й виступають певним регулятором суспільних стосунків, визначають своєрідність кожного етносу, починають втрачатися в силу глобалізаційних процесів. Все це призводить до розмитої ідентичності, втрати усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації.

Незаперечно, етномистецька традиція повинна розглядатися в усіх складових народного мистецтва, оскільки є важливим заходом з патримонізації та маркування культурної спадщини заради її захисту від будь-яких спроб привласнення чи знецінення. Актуальність дослідження обумовлена тим, що сьогодні назріла гостра потреба у висуненні нових теорій, які сприятимуть у постіндустріальному суспільстві інтелектуальних технологій утвердженню етномистецьких традицій, а серед них збереженню самоідентифікації етносу.

Вище викладене свідчить, що тема докторської дисертації Федорчук О.С. є актуальною, а саме на основі вивчення процесів зародження, становлення та розвитку мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців розробити систему доказів про існування в народному мистецтві етнічної традиції як явища, яке базується на своєрідних принципах, наділене особливими характеристиками, є одним із показників етноідентичності, маркером самоідентифікації етносу, визначає його своєрідність.

Такий аспект ще не знайшов свого висвітлення в етнографії, мистецтвознавстві. Складність дослідження полягає в тому, що воно є міждисциплінарним — етнологічним та мистецтвознавчим, та першим, яке на основі бісерного оздоблення народної ноші українців висвітлює погляд на етнічний аспект мистецької традиції.

Актуальність обраної теми посилюється тим, що дисертація виконана в рамках науково-дослідних робіт відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України «Матеріальна та духовна культура українців у народознавчому дискурсі: традиції та новації» (державний реєстраційний номер О115U005546). Федорчук О.С. концептуально свою наукову працю ґрунтує на тому, що етнічно-мистецька традиція є система, основними функціями якої є засвоєння, збереження, передача та розвиток художнього досвіду, використання мистецьких творів як смислових елементів етнічної культури.

Обрані територіальні межі дисертаційної розвідки встановлені на основі виявленого науковими дослідженнями матеріалу найдавнішого і найстійкішого розвитку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців. Хронологічні межі (кінець XIX – поч. XXI ст.) не тільки відповідають часовим параметрам відносно молодій етнічній мистецькій традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, а й підтверджені новітнім інформаційним матеріалом, зібраним дисертанткою.

Наукова новизна докторської дисертації Федорчук О.С. полягає, насамперед, у вивченні та здійсненні реконструкції етнокультурної традиції бісерних виробів українців, формулюванні поглядів на етнічно-мистецьку

традицію як на наукову систему, яка має свої вихідні положення, ознаки, характеристики функціонування. Вона також полягає ще в тому, що дисертантка науково обґрунтовує чинники, здатні підштовхнути етнічну спільноту до активних дій для її функціонування.

Результати дослідження, безумовно, мають науково-практичне значення — вони можуть бути використані дослідниками етномистецької традиції в інших видах народного мистецтва та застосовані відповідними інституціями для її збереження, відродження та функціонування у постіндустріальному суспільстві.

Наукова достовірність і обґрунтованість дисертаційної роботи власне і базується на науково-теоретичному аналізі різноаспектного масиву матеріалів, значна частина яких уперше вводиться до наукового обігу. Цінність для теорії і практики етномистецьких досліджень становлять нові артефакти, отримані в 48 музеях та 28 приватних колекціях.

Окремого слова заслуговує величезний ілюстративний матеріал (с. 464–530), який є невіддільною органічною частиною рецензованого дослідження, має науково-пізнавальну вартість, є промовистішим за вербальний текст. Заслуговує уваги «Словник народних назв» (с. 531–552), який зібраний дисертанткою під час польових досліджень.

Висновки дисертаційного дослідження Федорчук О.С. загалом стрункі, логічні й впливають з поставлених в дисертації мети та завдання.

Основні положення дисертаційної роботи були оприлюднені в двох одноосібних монографіях, п'яти розділах колективних монографій та 23 статтях у вітчизняних та закордонних фахових виданнях (з них три включені до міжнародної наукометричної бази Scopus), а також 19 публікаціях, які додатково відображають результати дослідження.

Дисертація має чітку і логічну структуру. Вона складається із 8 розділів, 32 підрозділів, переліку умовних скорочень, вступу, висновків, списку використаних джерел (458 позицій), п'яти додатків. Загальний обсяг становить 562 с., основної частини 408 с.

У першому розділі «Історіографія та джерела» дисертантка опрацювала значний корпус публікацій за проблемами, прийшла до висновку, що бісерне оздоблення народної ноші українців не розглядалося з позиції етномистецької традиції, з'ясувала низку невисвітлених питань, які стосуються мистецької традиції бісерних виробів.

У другому розділі «Методологічні засади дослідження» дисертантка удосконалила методикку дослідження міждисциплінарних підходів до вивчення етномистецької традиції, що дозволило вирішити поставлені завдання та досягти мети.

Цілком обґрунтованим є використання одночасно етнологічних та мистецтвознавчих методів дослідження: системно-історичного, системно-ресурсного підходів для напрацювання інструментарію теорії етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців.

Необхідно відзначити, що дисертантка окреслила методичні підходи дослідження для кожного із розділів та розширила межі розуміння етнічно-мистецької традиції.

У третьому розділі «Витоки та історія української мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші» Федорчук О.С. детально розглянула історію бісерного оздоблення народної ноші, встановила джерела цієї традиції, ретельно висвітлила історичне тло і причини її появи, достовірно з'ясувала, що народження жанрової складової традиції бісерного оздоблення відбулося наприкінці XVIII ст., що відтоді вона пройшла два етапи і зараз знаходиться на третьому свого розвитку, вказує на помітні зміни, які відбулися на кожному етапі.

У четвертому розділі «Засади технології та їх поступ у практиці українських народних майстрів XIX – початку XXI ст.» зосереджено увагу на технологічних особливостях народної творчості, техніках та прийомах роботи з бісером. Необхідно відзначити, що їх аналіз дав можливість дисертантці з'ясувати датування творів у хронотопі традиції, використання матеріалів, інструментарію та проілюструвати відомі українським майстрам комбінаторні

можливості шести технік, які є важливими етнокультурними маркерами у співвіднесенні себе з конкретною місциною проживання, соціальною групою.

У п'ятому розділі «Бісерні компоненти народної ноші українців: типологія та її історична динаміка» дисертанткою зосереджено увагу на виокремленні побутуючих типів усього розмаїття бісерних виробів за класифікаційною схемою та сукупністю ознак: рід (сфера використання) — підрід (функція) — група (топографія на тілі) — підгрупа (особливості конструювання) — тип (форма/крій); розроблена типологія бісерних компонентів ансамблю одягу.

У цьому розділі дуже важливими є представлені дисертанткою графічні матеріали: «Класифікація художніх виробів із бісеру» (с. 175), «Класифікація бісерних компонентів народної ноші» (с. 177), «Типологія українських народних накладних прикрас із бісеру» (с. 180), «Типологія декорованих бісером головних уборів» (с. 199), «Типологія декорованих бісером компонентів вбрання» (с. 205), «Типологія декорованих бісером доповнень вбрання» (с. 216), які візуально демонструють велику палітру вживання бісеру та зв'язок з матеріальною та духовною культурою українців.

Олена Федорчук виявила та репрезентувала 41 тип бісерних компонентів народної ноші українців і дала їм вичерпну характеристику. Важливим результатом цього розділу є підтвердження, що найдавніші та найрозвинутіші осередки етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців зосереджувалися в макрорегіоні Північна Буковина, Західне Поділля, Покуття та Гуцульщина.

Розділ 6 «Локальна варіативність традиції: найдавніші ареали» є найбільший за обсягом (120 с.), у ньому представлені поетапні реконструкції локальних традицій бісерного оздоблення народної ноші Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини. Це повноцінне дослідження, яке репрезентує, що у вище задекларованих історико-етнографічних районах є етномистецька традиція з унікальною мережею різного рівня (етнографічний район, етномистецька зона, осередок). Дисертантка встановила, що кожен

рівень має свої локальні етнічні особливості в мистецькому оздобленні народної ноші, яка специфічними маркерами, особливостями технологічних, типологічних та художньо-стилістичних рішень народних творів свідчить про прив'язаність до певної території, її створення практикується виключно на цій території.

Цілком слушно авторка присвятила значний за обсягом сьомий розділ головним функціям бісерних компонентів народної ноші (с. 342–364). Зазначимо, що до неї цього питання дослідники торкалися лише побіжно, вказували на естетичні, мистецькі функції бісерних компонентів у народній ноші. Дисертантка аргументовано довела, що поряд з естетичними функціями вони виконували оберегову, обрядово-звичаєву, маркувально-демонстративну, інформаційну, широко використовувалися як атрибути весільної обрядовості тощо.

Компоненти одягу, виконані з бісеру, також демонстрували етнічне походження власника, інформували про конкретне місце проживання, про вік, стать, соціальний та матеріальний статус, естетичні уподобання.

Федорчук О.С. довела, що бісерні компоненти народного вбрання є також предметом дослідження етнології, показником просторово-територіальної ідентичності — співвіднесення себе з конкретною місциною проживання, а їх подальше вивчення дасть можливість співвідносити себе з країною.

Авторська подача системи доказів, положень, поглядів та характеристик існування та функціонування етномистецької традиції здійснена у восьмому розділі «Концепція етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців». Дисертанткою вперше накреслено теоретичну модель етнічної мистецької традиції та увиразнено базисні положення її еволюціонування.

Федорчук О.С. також вперше акцентувала, що всі процеси, які відбуваються з етномистецькою традицією, узалеженні від енергетичного потенціалу етносу, його пасіонарності. Для визначення енергетичного потенціалу ввела поняття пасіонарно-креативний потенціал, яким визначається ресурс діяльно-творчої активності носіїв етномистецької традиції. Встановила,

що рівень пасіонаро-креативного потенціалу традиції тим вищий, чим вищий є сумарний показник чисельності осередків та учасників творчості, кількості та креативності художніх ідей, з'ясувала фази пасіонаро-креативного потенціалу, знайшла важелі моделювання процесів.

Дисертантка класифікувала чинники, з'ясувала, що вони мають варіативні прояви, узалежнені від перебування традиції у тій чи іншій фазі пасіонаро-креативного потенціалу і також від місця функціонування традиції.

На основі детального вивчення механізмів функціонування етномистецької традиції науково довела, що бісерне оздоблення народної ноші українців є важливим засобом етнічної, національної й соціальної самоідентифікації особи, локального району.

Загалом позитивно оцінюючи докторське дослідження Федорчук О.С. «Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)», слід зупинитися на деяких зауваженнях та висловити кілька побажань.

1. Недоцільно напрацювання інструментарію теорії етнічної мистецької традиції (Розділ 2 «Методологічні засади дослідження» с. 67) представляти як впровадження таких термінів: «принципи еволюціонування традиції», «принцип змін», «принцип спадковості», «принцип взаємодії та взаємозв'язку», «принцип компліментарності», «принцип актуалізації», «пасіонаро-креативний потенціал», «фази пасіонаро-креативного потенціалу традиції», «фаза зародження», «фаза первинного розвитку», «фаза креативного піднесення», «фаза реверберації», «фаза актуалізації», «чинники формування, еволюціонування та актуалізації традиції», «феномен часу», «феномен осередку народного мистецтва».

По-перше, це не терміни, а вихідні положення (ознаки, характеристики) еволюціонування та функціонування системи етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, які були одержані в результаті дослідження (Розділ 8, с. 365–400).

По-друге, положення (характеристики) не можуть бути термінами і передувати одержаним результатам дослідження. Це саме стосується фаз, які характеризують розвиток у часі етномистецької традиції.

2. В авторефераті підрозділ 1.1 «Історіографія дослідження» представлений як джерельна база, а не як аналіз праць, які характеризують стан розробки теми, в той же час він повноцінно представлений в дисертації.

3. У розділі шостому «Локальна варіативність традиції: найдавніші ареали», в якому розглядаються етапи традиції технік бісерного декору Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини, необхідно було дати підрозділ, який би показав існуючі відмінні технологічні, типологічні, художньо-стилістичні особливості в цих ареалах, зробити висновок, що це ареал найдавнішого і найстійкішого розвитку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, який пов'язаний з соціально-економічним станом дрібної шляхти в Галичині у XVIII – на початку XX ст.

4. Не дивлячись на те, що розділ 8 є найбільш результативним, має новизну, ми до нього маємо деякі зауваження. Вони стосуються назв підрозділів. Пафосним є назва підрозділу 8.3 «Феномен часу», в якому проаналізовано час початку традиції, час активних практик та час-контекст традицій. Авторка в цьому підрозділі висвітлила, як в часі розвивалися давно існуючі етнічні традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, і вказала, що їх розвиток був викликаний національним відродженням кінця XVIII – XIX ст. Час не може бути феноменом — означати рідкісне, незвичайне, виняткове явище, яке єдине в своєму роді. Час — тривалість існування явища і предметів, вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами і т. ін. (СУМ. 1980. Т. XI. С. 274)

Це саме стосується підрозділу 8.4 «Феномен осередку народного мистецтва». Розміщення осередків бісерного оздоблення народної ноші в місцях, які не міняють своїх локацій упродовж щонайменше півтори сотні літ (XIX – перша половина XX ст.), також не можна означати терміном феномен.

Таке розміщення осередків було пов'язане не тільки з національним відродженням на всій території України, а й з дрібною шляхтою, яка проживала на теренах наукової розвідки авторки, та етнокультурною своєрідністю, що найбільше проявилася в елементах одяжі.

На нашу думку, підрозділ 8.3 має мати назву «Часовий аспект в етномистецькій традиції», підрозділ 8.4 — «Розміщення осередків бісерного оздоблення народної ноші».

5. Дисертантка не вказала, що її наукова розвідка, яка охоплює Північну Буковину, Західне Поділля, Покуття та Гуцульщину, підтвердила, що це район розселення дрібної шляхти, з якою пов'язано те, що тут виник і зберігся макроареал найдавнішого й найстійкішого розвитку мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші. Він сформувався на основі етносоціальної ідентифікації дрібної шляхти, яка, щоб відрізнитися з-поміж селян, мало використовувала у шляхетному вбранні вишивку, а більше мереживо, бісер. Водночас дисертація засвідчила територіальні межі розташування дрібної української шляхти в Галичині, які були обґрунтовані у монографічному дослідженні Л.В. Сливки «Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.)», 2008.

Разом з тим висловлені зауваження не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

На основі вивчення дисертації, автореферату та публікацій, що висвітлюють основні результати, можна констатувати:

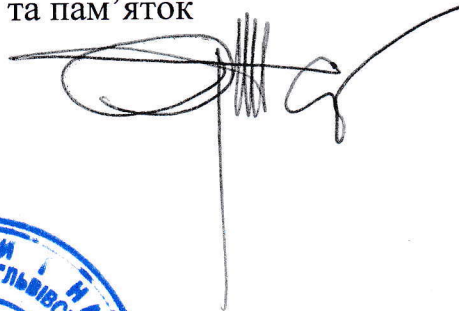
Докторська дисертація Федорчук О.С. «Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)» є самостійно виконаним, завершеним, узагальнюючим, комплексним дослідженням, що в сукупності цілісно відтворило сучасний погляд на етнічно-мистецьку традицію в народному мистецтві як на систему, що базується на своєрідних принципах, наділена особливостями, характеристиками, є одним із показників етноїдентичності та самоідентифікації особи та території. Вона виконана на

достатньому науково-теоретичному рівні, має чітку й логічну структуру, характеризується ґрунтовним опрацюванням джерел. Наукові результати та висновки мають новизну та практичне значення, є аргументованими, достовірними, впливають із змісту роботи та є суттєвими для подальшого дослідження етнічної ідентичності в матеріальній та духовній культурі України. Автореферат за змістом і структурою відповідає тексту дисертації.

Таким чином, дисертація «Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)» за структурою, змістом, новизною, обґрунтованістю наукових положень і висновків відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її авторка Олена Степанівна Федорчук заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор кафедри реставрації і реконструкції архітектури та пам'яток мистецтва Національного університету «Львівська Політехніка»

Тарас Я.М.

Підпис Тараса Я.М. засвідчую

Вчений секретар НУ «Львівська Політехніка»
к.т.н., доцент

Брилинський Р.Б.

17.08.2021 р.